

Встановлено, що інтегральна емпатія є системотвірним чинником розвитку екологічності ставлень до себе у юнацькому віці. Рівень емпатійності юнацтва достовірно корелює з їх ставленням до Світу. Визначено, що у молодих людей з високим рівнем розвитку емпатії наявна стійка екоспрямована Я-концепція, яка виражається у продуктивній взаємодії зі світом, гармонійними стосунками з ним, активному включенні в суб'єкт – суб'єктні стосунки з природою.

1.5. Неформальна субкультура як чинник особистісного зростання молоді

Період ранньої юності характеризується швидким рівномірним розвитком особистості, яка вже має відносно усталені особистісні властивості. Насамперед, зміни біологічного і когнітивного характеру обумовлюють трансформації в мотиваційних процесах, зокрема, структурну динаміку інтересів та потреб в цей період.

Для ранньої юності одними з основних психологічних новоутворень є соціальне й особистісне самовизначення, а також вибір майбутньої професії. Саме сформованість особистісних властивостей, потреб і здібностей надають молодій людині можливість цілковито реалізуватися в суспільно-громадському житті, в майбутній сім'ї та професійній діяльності.

Дитяча потреба в безпеці трансформується й починає поширюватися не лише на батьків, але й на групу однолітків та суспільство в цілому. Підліткова потреба в спілкуванні в юнацькому віці стає ще більш актуальною та може бути реалізованою в родині або в неформальній субкультурі, оскільки мала соціальна група виконує функцію «безпечної зони», де молода людина може відчуті повне прийняття свого Я (Лавриненко, 2016, с. 142). Підліткова прискіпливість до зовнішності, форм тіла, пропорцій, ваги, одягу, зачіски, макіяжу, поведінкових норм та сексуальності рухів заміщується формуванням теоретичного мислення. Саме його несформованість унеможливорює усвідомлене й критичне ставлення до себе (Hogg, Ridgeway, 2003, с. 97).

Самовизначення передбачає необхідність зайняти внутрішню позицію дорослого, зрозуміти себе та свої можливості, знайти своє місце у суспільстві й призначення у житті. На цьому етапі родина не повною мірою відповідає спектру потреб молодшої людини. Нові зв'язки, поєднання свого внутрішнього світу з іншими людьми, які мають

аналогічні потреби, створюють сприятливий фон для розвитку нового досвіду і потенційних взаємин. Неформальна субкультура може ефективніше задовольняти потреби молоді й надавати можливість сформувати необхідний психологічний базис для повного самовизначення (Кірсанов, 2013, с. 110).

Юний вік спонукає особистість до пошуку міжособистісного спілкування й побудови адекватних взаємин з однолітками. Завдяки активному та довірливому спілкуванню здобувається досвід для подальшого формування дружби або кохання, стосунків з інтенсивним емоційним рівнем та зазвичай радикальних поглядів.

При виборі друга молоді люди керуються потребами власного «Я». Потреба в дружбі стає передумовою її виникнення. Іноді її чинниками виступають дефіцит тепла або відчуття самотності. Пошук близької людини й повної відповідності її особистим ідеалам може вестися досить довго.

Статева диференціація юнацької сексуальності виявляється у відсутності єдності сексуальності та чуттєвості. Представники чоловічої статі потребують фізичної близькості, тоді як дівчата орієнтовані на чуттєвість. Гармонійно розвинена доросла людина може поєднувати ці два компоненти, які свідчать про наближеність до самоактуалізації особистості і являються продуктивним показником особистісного зростання (Мудрик, 2000).

Успіхи провідної (навчально-професійної) діяльності молоді людини відображаються в її особистісному зростанні, зокрема в повному усвідомленні потреби у самоповазі. Молодь цю потребу проявляє по-різному: орієнтація на соціальні очікування (соціальна оцінка), прояв високих когнітивних здібностей, розкриття власної сексуальності тощо. Особливість полягає у тому, що задоволеність потреби у самоповазі може зменшувати потребу у спілкуванні з однолітками (Мудрик, 2000). В нашому дослідженні ми перевіримо надійність цього твердження, оскільки висуваємо гіпотезу про те, що неформальна субкультура, системотвірним чинником якої виступає міжособистісне спілкування, може виступати ефективним чинником особистісного зростання молоді.

Потреби у прийнятті, афіліації тісно пов'язані з мотивацією бути приналежним до спільноти, бути прийнятим й визнаним членом суспільства. З огляду на це неформальна субкультура виступає найбільш сприятливою мікросоціальною умовою для успішного особистісного зростання молоді.

До емпіричного дослідження впливу неформальної субкультури на особистісний розвиток молоді було залучено юнаків, які на час вивчення закінчили школу, але ще не вступили до нового навчального закладу. Вибірку дослідження склали 160 осіб (абітурієнтів) віком від 16 до 18 років, з них 80 дівчат та 80 хлопців.

За груповим критерієм респондентів було розділено на 80 представників неформальних субкультур та 80 юнаків, які не входять до жодних субкультурних об'єднань. Аналогічність складу досліджуваних груп була повною, окрім основного відмінного критерію – приналежності до неформальної субкультури. Серед представників неформальних субкультур – активні послідовники таких молодіжних течій, як: футбольні фанати – 23 особи; Хіпстери – 22 особи; «Хіп-хоп» (реп-культура) – 20 осіб; Косплей – 15 осіб.

Таблиця 1

Середні значення показників смисложиттєвих орієнтацій і самоактуалізації досліджуваних експериментальної та контрольної груп

Шкали		ЕГ			КГ		
		Х	Д	Разом	Х	Д	Разом
СЖО	Осмисленість	103,20	104,15	103,67	98,22	104,50	101,36
	Цілі	33,30	31,47	32,38	31,82	32,95	32,38
	Процес	28,50	31,07	29,78	27,45	29,72	28,58
	Результат	22,02	24,05	23,03	23,37	23,27	23,32
	ЛК-Я	21,22	21,87	21,55	21,00	21,52	21,26
	ЛК-Життя	29,72	31,15	30,43	27,22	31,22	29,22
САТ	Підтримка	48,35	52,22	50,28	49,70	47,07	48,38
	Орієнтація в часі	56,15	58,70	57,42	57,55	50,82	54,18
	Ціннісні орієнтації	42,37	49,30	45,83	39,90	44,12	42,01
	Гнучкість поведінки	49,60	52,75	51,17	49,75	45,02	47,38
	Сензитивність до себе	45,15	41,67	43,41	44,07	47,77	45,92
	Спонтанність	51,90	55,15	53,52	52,75	51,25	51,75
	Самоповага	50,37	52,42	51,40	50,57	48,75	49,66
	Самоприйняття	50,45	60,70	55,57	53,20	49,45	51,32
	Уявлення про природу людини	48,90	46,35	47,62	48,05	46,70	47,37
	Синергія	49,70	51,70	50,70	46,40	47,70	47,05
	Прийняття агресії	49,57	45,47	47,52	49,10	52,27	50,68
	Контактність	50,85	48,07	49,46	51,10	47,80	49,45
	Пізнавальні потреби	45,50	45,95	45,72	45,70	44,10	44,90
	Креативність	47,30	50,80	49,05	46,10	47,80	46,95

Примітки: ЕГ – експериментальна група (представники неформальних субкультур), КГ – контрольна група (респонденти, які не є приналежними до субкультурних течій), Х – хлопці, Д – дівчата.

Для дослідження особистісного зростання молоді було застосовано тест «Смисложиттєвих орієнтацій» Д. О. Леонтьєва (Райгородский, 2002, с. 211) і «Самоактуалізаційний тест» (Гозман, 1995, с. 44).

Результати проведеного дослідження за методикою СЖО показують, що показники смисложиттєвих орієнтацій обох досліджуваних груп вкладаються в межі середніх значень (табл. 1).

Виходячи з цього можна стверджувати, що обидві групи молодих людей, як дівчат так і хлопців, загалом вважають своє життя осмисленим, мають цілі в майбутньому, задоволені перебігом і життєвими здобутками, а також беруть на себе відповідальність та здійснюють його свідомий контроль.

Порівняльний аналіз показників за субшкалами тесту СЖО виявив, що результати представників неформальних субкультур вище, ніж в контрольній групі (5:1).

Серед дівчат спостерігалася рівність (3:3). Загалом група «неформалів» продемонструвала вищі бали за чотирма показниками (осмисленість, процес, локус контроль Я та локус контроль Життя), а контрольна група за одним (результат). За середніми значеннями показник «цілі» однаковий для обох досліджуваних груп (див. таб. 1).

Порівняння середніх значень показників груп «неформалів» і звичайних громадян виявило відмінності, які варіюються в області стандартних відхилень субшкал. Профілі смисложиттєвих орієнтацій респондентів групи представників неформальних субкультур та пересічних громадян практично співпадають (рис. 1).

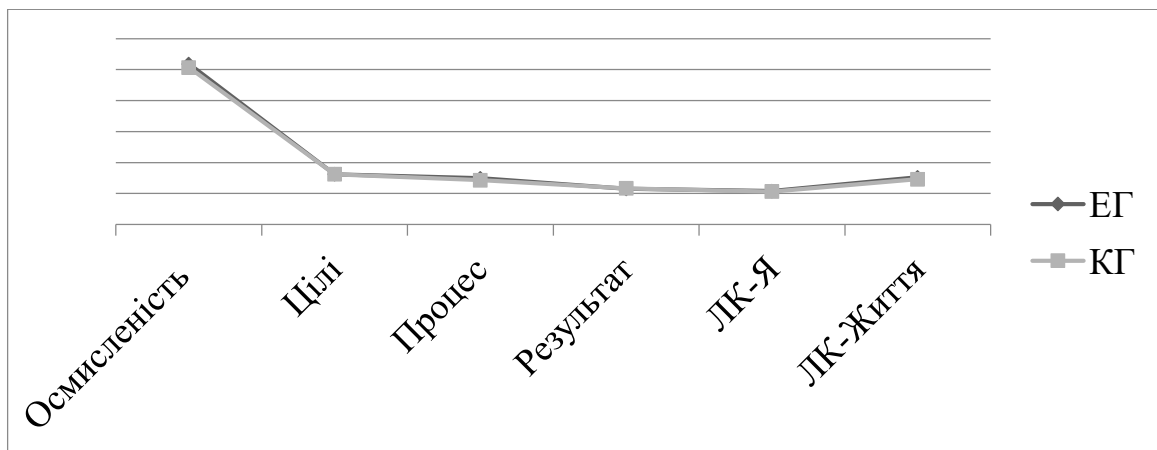

Рис. 1. Профілі смисложиттєвих орієнтацій досліджуваних груп

Характерологічні особливості відмінних ознак у смисложиттєвих орієнтаціях юнацтва полягають у наступному: представники неформальних субкультур мають в цілому вищі результати порівняно

з контрольною групою; найвищі результати за показниками методики продемонстрували хлопці-«неформали», а найнижчі – хлопці з контрольної групи досліджуваних; дівчата-«неформали» показали вищі результати за показниками «процес і результат життя» та «локус контролю – Я», тоді як звичайні дівчата – за субшкалами «осмисленість», «цілі» та «локус контролю – Життя» (рис. 2).

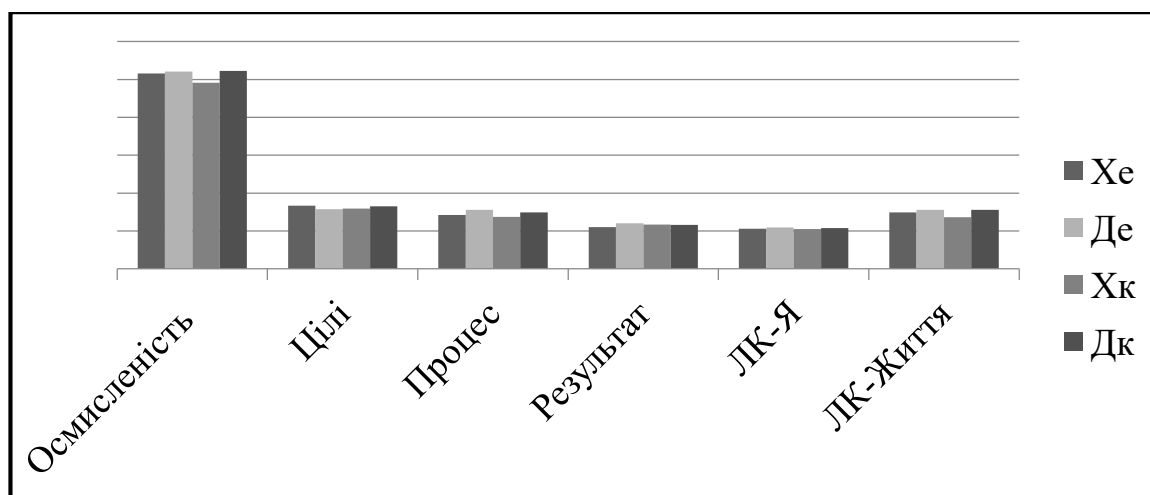

Рис. 2. Показники смисложиттєвих орієнтацій хлопців та дівчат з експериментальної і контрольної груп

За показниками, отриманими за методикою Е. Шострома (САТ), була встановлена інтенсивність вираженості компонентів самоактуалізації особистості (рис. 3).

За шкалою «підтримка», що відображає ступінь незалежності цінностей та поведінки суб'єкта від впливу зовнішніх чинників, три підгрупи респондентів (хлопці-«неформали», хлопці та дівчата з контрольної групи досліджуваних) мають середні бали (рис. 4).

Представники всіх досліджуваних груп отримали високі результати за шкалою «орієнтація у часі», що свідчить про здатність респондентів жити повним життям вже сьогодні, відчувати цілісність та неперервність минулого, теперішнього й майбутнього.

Четверта підгрупа – дівчата-«неформали» – продемонстрували високі бали, що вказує на їхню більшу незалежність у вчинках й прагнення в житті керуватися власними цілями.

Блок цінностей згідно з методикою САТ відображено шкалами «ціннісні орієнтації» і «гнучкість поведінки». Перша шкала характеризує безпосередньо цінності, друга поведінкові особливості їх реалізації. Представники неформальної спільноти успішніше вбудовують цінності самоактуалізованих людей у свою ціннісну

структуру, ніж реалізують їх у повсякденному житті тоді, як звичайна молодь керується протилежним принципом.

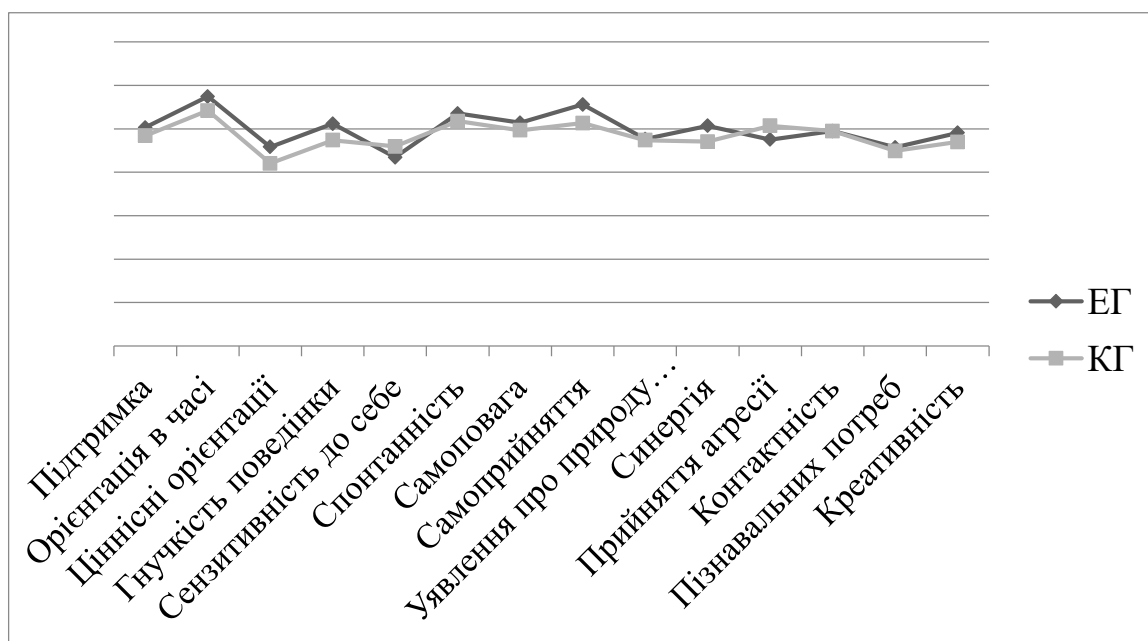

Рис. 3. Особистісні компоненти самоактуалізації експериментальної та контрольної групи

Попереднє вивчення ціннісно-сислової сфери представників неформальних субкультур виявило також статеву диференціацію та орієнтованість неформальної молоді на соціальні цінності (Журавльова, Мужанова, 2018, с. 70).

Усвідомлення почуттів та ступінь їх прояву фіксують шкали «сензитивність до себе» й «спонтанність». Досліджувані обох груп більш схильні до спонтанних проявів почуттів, а ніж до їх усвідомлення.

Серед дівчат виявлено відмінності у показниках шкали самоприйняття. Зафіксовано нижчі показники «самоповаги» та «самоприйняття» у пересічних дівчат, порівняно з дівчатами-«неформалами».

Блок, що відображає концепції людини, а саме шкали «уявлення про природу людини» і «синергії», продемонстрували здатність досліджуваних молодих людей адекватно сприймати людську природу та світову гармонію протилежностей. Проте, особистісний концепт «неформалів» є більш цілісним.

Дослідження міжособистісної чутливості дозволило встановити більш лояльне ставлення пересічних дівчат до власних агресивних проявів («прийняття агресії») та статеву розбіжність (більшу успішність

хлопців, порівняно з дівчатами) у встановленні емоційних зв'язків (контактність).

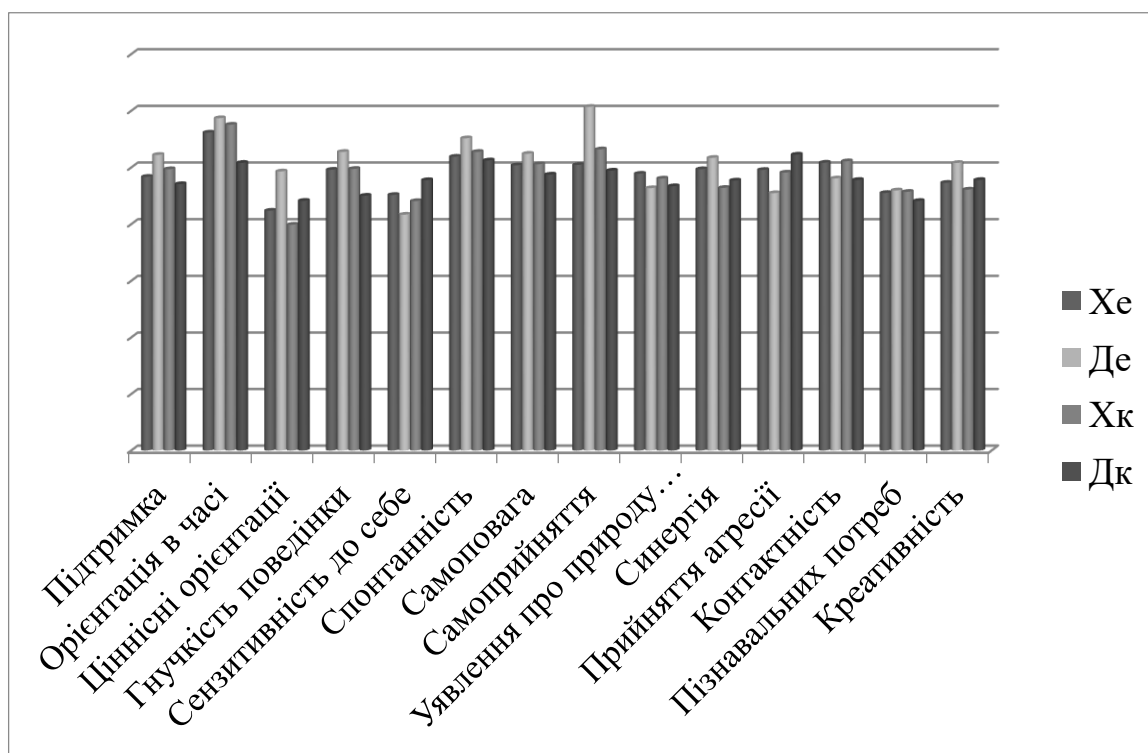

Рис. 4. Показники самоактуалізації хлопців та дівчат з експериментальної і контрольної груп

Наступний детальний розгляд шкал дозволив виявити окремі аспекти самоактуалізації особистості і встановити статеві особливості:

– «ціннісні орієнтації» відображають міру прийняття людиною цінностей, які притаманні самоактуалізованій особистості. Учасники підгрупи пересічних хлопців отримали кількість балів, яка межує між низьким та середнім рівнем, всі інші респонденти продемонстрували середні результати, що свідчить про відносну відповідність їхніх цінностей цінностям самоактуалізованих осіб;

– «гнучкість поведінки» свідчить про вміння особистості реалізувати власні цінності в поведінці при взаємодії з оточуючими та ефективно реагувати на зміни. З огляду на дослідницькі дані респонденти володіють цими навичками на достатньому рівні (середні бали). Виключенням є дівчата-неформали, у яких виявлено високі показники гнучкості поведінки;

– «сензитивність до себе» дозволяє визначити глибину відчуття та рефлексії людиною власних потреб і почуттів. Ця особистісна особливість у всіх досліджуваних достатньо розвинена (середні бали);

– «спонтанність»: відповідно до цієї шкали всі учасники дослідження потенційно здатні до розкутої поведінки та позбавлені страху демонструвати іншим власні емоції (високі бали);

– «самоповага» є здатністю людини цінувати свої сильні якості й поважати себе за них. Представники неформальної субкультури та хлопці з контрольної групи не мають проблем з цією здатністю (високі бали), тоді як дівчата з контрольної групи оцінюють свої сильні риси характеру нижче (середні бали), порівняно з рештою досліджуваних;

– «самоприйняття» дозволяє встановити міру прийняття людиною себе в цілому. Всі респонденти вміють приймати свої, як сильні, так і слабкі прояви особистості (високі бали). Проте, найвищий бал зафіксовано у дівчат-«неформалів», тоді як у дівчат з контрольної групи він є найнижчим (середні бали);

– «уявлення про природу людини» свідчить про схильність сприймати людську природу загалом позитивно. Середні бали за цією шкалою у всіх учасників дослідження свідчать про їх схильність бачити в природі людини позитивні характеристики та виявляють її потенційну позитивну динаміку;

– «синергія» репрезентує здатність особистості до цілісного сприймання дуальної сутності людини і світу (ночі й дня, добра та зла). Дослідження виявило, що на момент вивчення всі учасники володіють цією здатністю (середні бали), але найкраще її опанували дівчата-«неформали» (високі бали);

– «прийняття агресії» фіксує здатність особистості сприймати роздратування і гнів як частину людської природи. Агресивність в якості природного прояву найкраще сприймають учасниці контрольної групи (високі бали), ставлення представників інших досліджуваних помірно (середні бали);

– «контактність» в якості навичок встановлення тісних та емоційно насичених міжособистісних стосунків серед досліджуваних більше притаманна хлопцям (високі бали), ніж дівчатам (середні бали), незалежно від їх приналежності до неформальної субкультури;

– «пізнавальні потреби». Всі підгрупи досліджуваних продемонстрували середній рівень прагнення отримувати знання про навколишній світ;

– «креативність» (рівень творчої спрямованості) у всіх респондентів виявилась на середньому рівні, окрім дівчат-«неформалів» (високі бали).

Цікаві результати спостерігаємо при порівнянні домінуючих характеристик одностатевих груп. Хлопці-«неформали» мають вищі

показники ціннісних орієнтацій, сенситивності до себе, уявлення про природу людини, синергії, прийняття агресії, креативності, порівняно з пересічними юнаками; дівчата-«неформали» – підтримки, орієнтації у часі, ціннісних орієнтаціях, гнучкості поведінки, спонтанності, самоповазі, самоприйняття, синергії, контактності, пізнавальних потребах, креативності, порівняно зі звичайними юнками; хлопці з контрольної групи – підтримки, орієнтації у часі, гнучкості поведінки, спонтанності, самоповазі, самоприйняття, контактності, пізнавальних потребах, порівняно з юнаками експериментальної групи; дівчата з контрольної групи – сенситивності до себе, уявленні про природу людини й прийнятті агресії, порівняно з юнками експериментальної групи.

Отримані показники розвинутості особистісних компонентів самоактуалізації різностатевих підгруп показують, що найвища кількість балів спостерігається за наступними характеристиками: у досліджуваних хлопців експериментальної та контрольної груп – орієнтації у часі, спонтанності, самоповазі, самоприйняття та контактності, а серед юнок виявлено відмінності. Дівчата-«неформали» мають найвищі показники шкал підтримки, орієнтації у часі, гнучкості поведінки, спонтанності, самоповазі, самоприйняття, синергії, креативності, а у дівчата з контрольної групи – орієнтації у часі, спонтанності та прийнятті агресії.

З вищевказаного випливає, що серед активних учасників неформальних субкультур більш самоактуалізованими себе відчують дівчата, порівняно з хлопцями, тоді як у контрольній групі спостерігається протилежна ситуація: більш високий рівень особистісної самоактуалізації проявляють юнаки, порівняно з юнками.

З метою визначення достовірності особистісних відмінностей у випадку нормального розподілу показників порівнюваних досліджуваних груп застосували t-критерій Ст'юдента, а за умов відсутності нормальності розподілу – U-критерій Манна Уїтні.

Статистично значущих відмінностей між показниками респондентів різних груп за методикою СЖО не виявлено. Встановлено лише достовірні відмінності за результатами опитувальника САТ між членами експериментальної та контрольної груп (табл. 2).

За результатами порівняльного аналізу виявлено статеві особливості в характеристиках самоактуалізації. Статистично значущих відмінностей між показниками шкал САТ у дівчат з експериментальної та контрольної груп значно більше (11), порівняно з хлопцями (1). Представниці неформальної субкультури мають більш

незалежні цінності – «підтримка» – ($p \leq 0,01$), живуть більш повним життя – «орієнтація у часі» – ($p \leq 0,05$), поділяють цінності притаманні самоактуалізованій особистості – «ціннісні орієнтації» – ($p \leq 0,05$), більш адаптивно реагують на зміни ($p \leq 0,01$), більше себе цінують – «самоповага» – ($p \leq 0,02$), вільніше виявляють свої емоції – «спонтанність» – ($p \leq 0,05$), цілковито себе приймають – «самоприйняття» – ($p \leq 0,01$), цілісно приймають дихотомію світу – «синергія» – ($p \leq 0,05$) та мають вищий рівень творчої спрямованості – «креативність» – ($p \leq 0,05$), порівняно з пересічними дівчатами. Отже перебування дівчат у неформальному субкультурному середовищі впливає на особистісні особливості й сприяють самоактуалізації.

Таблиця 2

Матриця достовірних значень t-критерію Стюдента та U-критерію Манна-Уїтні за результатами опитувальника САТ

Досл. групи	Підтримка	Орієнтація в часі	Ціннісні орієнтації	Гнучкість поведінки	Сензитивність до себе	Самоповага	Спонтанність	Самоприйняття	Синергія	Прийняття агресії	Креативність
Кр.	U-	t -	t -	t -	U-	t -	U-	U-	U-	U-	U-
Хе Хк									0,696 ¹		
Де Дк	3,82 ³	2,97 ¹	2,89 ¹	3,89 ³	3,03 ²	3,28 ²	2,09 ¹	3,72 ³	2,05 ¹	4,30 ³	2,60 ¹
ЕГ КГ	2,19 ¹	2,47 ³			2,22 ²			2,06 ¹	2,74 ³	2,86 ¹	

Примітки: Кр. – критерії (t- критерій Стюдента та U – критерій Манна-Уїтні), ¹ - ³ – достовірні значення критеріїв 1 – $p \leq 0,05$; ² – $p \leq 0,02$; ³ – $p \leq 0,01$; Хе – хлопці-«неформали» (експериментальна група), Хк – пересічні хлопці (контрольна група), Де – дівчата-«неформали» (експериментальна група), Дк – дівчата з контрольної групи респондентів.

Дівчата з контрольної групи продемонстрували більшу потребу у відчуттях та рефлексії – «сенситивність до себе» – ($p \leq 0,02$), а також краще сприймають власні агресивні прояви – «прийняття агресії» – ($p \leq 0,01$), на відміну від «неформалок». Також встановлено кращу здатність до цілісного сприймання протилежностей Світу – «синергії» – хлопцями-«неформалами» ($p \leq 0,05$), порівняно зі звичайними молодими людьми.

Загалом, члени неформальної групи є більш соціально незалежними при формуванні власної системи цінностей («підтримка» ($p \leq 0,05$)) й відчувають повноту життя у сьогоденні – «орієнтація у часі» – ($p \leq 0,01$) та краще сприймають полярність світу – «синергія» – ($p \leq 0,05$) і свої позитивні й негативні якості – «самоприйняття» – ($p \leq 0,01$), на відміну від звичайної молоді.

Пересічна молодь, на противагу «неформалам», має більшу потребу в емоційних переживаннях та в подальшій їх рефлексії – «сенситивність до себе» ($p \leq 0,02$), а також успішніше приймає будь-які, окрім асоціальних, власні прояви агресії – «прийняття агресії» ($p \leq 0,05$).

З вище вказаного випливає, що молоді люди, які є активними членами неформальної субкультури, більш успішно розвивають та реалізують потреби, що зумовлюють гармонійність процесу самоактуалізації, порівняно з представниками пересічної молоді. Наведені статистичні дані підтверджують стимуляційний вплив неформальної субкультури на особистісне зростання.

Таким чином, за результатами дослідження не було виявлено значущих відмінностей між показниками смисложиттєвих орієнтацій досліджуваних представників неформальних субкультур і пересічних громадян. Спостерігається схожість життєвих смислів молодих людей незалежно від їх участі у неформальній субкультурі. Члени неформальних субкультур демонструють більш високий розвиток самоактуалізаційних особистісних характеристик у порівнянні з пересічними юнаками та дівчатами. Першим притаманні цілісність світосприймання та адекватне сприймання часу, які є одними з найважливіших показників самоактуалізації особистості. Прийняття себе у всій повноті, як позитивних, так і негативних якостей, та вміння сприймати дихотомічність світу й людської природи надає членам неформальної субкультури більше можливостей ефективно самоактуалізуватися на відміну від пересічної молоді. Молоді люди, які не перебувають у жодній з неформальних субкультур, краще орієнтуються у почуттях, глибше рефлексують та більш успішно приймають власні агресивні прояви, порівняно з «неформалами». Досліджувані обох груп мають виражені особистісні особливості самоактуалізації, проте серед представників неформальних субкультур їх більше. Особливо часто ці властивості зустрічаються у представниць жіночої статі.

Отже, можна стверджувати, що неформальна субкультура виступає вагомим чинником особистісного зростання молоді людини.